

прыроды. З дапамогай гэтых мастацкіх азначэнняў прырода паэтызуецца, праяўляецца яе чароўнасць, непаўторнасць, прыгажосць і ў той жа час інтанацыя апісання прыроды выразна адлюстроўвае стан душы героя і эмацыянальны настрой аўтара: *Нішчымны колас-сіраціна // Ё зацішку лёгенька гайдаўся* [1, с. 32]; *А гэты ветрык дураслівы //... // Як голец-хлопец той з дзяўчынай* [1, с. 37]; *Ступае сонца, як багіня, // І стрэлы-косы раскідае* [1, с. 170]; *І з кожнай лісцевай галоўкі // Глядзіць твар восені-святроўкі* [1, с. 170]; *Праменні, стрэлы залатыя //...// І блескам-ззяннем высцілаюць // Нябёсаў багны патайныя* [1, с. 106]; *І невады за невадамі // Працягнуць хмары над грудамі, / Спусціўшы пасмачкі-палосы* [1, с. 120]; *Сказаць дарэктару пра лося: //...// А з галавы раголь-грамада* [1, с. 176]; *А ліс-хітрэц, выжыга чуткі, // Па снезе цягне шнур раўняўкі* [1, с. 204]; *Палоскі-стрэлы гаваркія, // І моцны скрэпы ледзяныя* [1, с. 222]; *А маладзенькія ялінкі //...// Бы тыя красачкі-дзяўчаткі* [1, с. 228]; *І ткуць карону дарагую // Вянчаць зямельку-маладую* [1, с. 251]; *Шугае полымя бурліва, // А іскры-зорачкі ішчасліва // Бягуць-плывуць бліскучым роем* [1, с. 265]; *І ўторыць чуткім сваім рэхам // І спева-посвісту драздоў* [1, с. 281]; *Дзе каласочки шумывоны // У таямнічы спеў сплялі* [1, с. 294]; *Замлела ўсё ў жары-тамленні* [1, с. 295]; *Сама багіня-чараўніца, // Ёзышла на небе і міргнула* [1, с. 297]; *Каб трохі зменшыць перашкоды, // Пахібкі матухны-прыроды* [1, с. 333]; *Калі над намі ноч-аблога // Навісла цемраю густой* [1, с. 358]; *Эх, ноч-цямніца, // Зацятых страхаў таямніца!* [1, с. 372]; *А ноч-заслона націскае, // І светлы круг, прамень пустыні, // Вось-вось у багне-цёме загіне* [1, с. 374].

Аўтар “Новай зямлі” па-майстэрску ўжывае адзіночныя прыдаткі для адлюстравання жыцця і побыту сям’і герояў, стварэння мастацкага свету жыцця беларуса, паэтызацыі яго цяжкай працы і нялёгкіх дум: *Ды дзве пярэзімкі-цялушкі // Ідуць у згодзе, як дзве дружкі* [1, с. 38]; *Другая міска, міска-яма, // Апаражнялася таксама* [1, с. 48]; *Было так цёмна, непрытульна, // Ё гразі-балоце ўсё агульна* [1, с. 79]; *З’явілася новая будова – // Зямлянка-будачка малая* [1, с. 82]; *Ё кутку двара каля карыта // Шныралі качкі-плюскатухі* [1, с. 101]; *Стаіць там крыжык-сіраціна, // Сівенькім мохам увесь убраны* [1, с. 77]; *Каб гэта жыцце-пуцявіна // Была нам светлая часіна* [1, с. 78]; *Пагукваў дзядзька ўжо на полі // І ткаў сахою кросны-ролі* [1, с. 107]; *На ёй дзве дымніцы-блізніцы* [1, с. 206]; *Яго (стол) вянчаў абрус-карона* [1, с. 237]; *Міхал мяняе выраз твару // І гоніць прэч задуму-хмару* [1, с. 142]; *Эх, гэта толькі мары-кралі!* [1, с. 206]; *Стаіць мінуту, не схіснецца, // Адаўшысь нейкім думкам-марам* [1, с. 229]; *На вуха Костусю шапталі // Якіясь думкі-весьялушкі* [1, с. 273]; *І падбівае сябра Грышку // Ёзыці на тую гару-вышку* [1, с. 349]; *А між высокіх дамоў-градак //...// Віліся вулачкі так-гэтак* [1, с. 353]. Варта асобна вылучыць адлюстраванне аўтарам душэўна-псіхалагічнага стану герояў: *А ліха-боль свае занозы // Глыбей у цела запускала* [1, с. 367]; *За кожным ходзіць смерць-сляпіца* [1, с. 371]. У падобных вобразных азначэннях выразна прасочваюцца фальклорныя матывы, адчуваецца повязь з духоўна-мастацкай творчасцю народа.

Выкарыстоўвае Якуб Колас прыдаткі і для апісання фантазій і начных страхаў дзяцей, якім перад сном “чудзяцца розныя здані”: *А кожны куст ім дзеда*

родзіць // Таго, што ўсюды лазіць, ходзіць // З мяшком і мыліцай-кульбою [1, с. 85]; Там ходзіць страіны воўк-бадзяга [1, с. 82].

Часам адзіночныя прыдаткі цяжка выяўляюцца, амаль не размяжоўваюцца з азначальным назоўнікам, паколькі ў спалучэнні з ім набліжаюцца да двайной назвы, якая складаецца з сінанімічных паняццяў: *Каля хлява рух-суматоха* [1, с. 38]; *Янчур іх лужа, як арэхі, // Іх знае прожары-прарэхі* [1, с. 41]; *Кузуркі розныя і мушкі // Свае спраўляюць гулі-гушкі* [1, с. 43]; *Дзяўчына, можа, маладая // У поўным цвеце красы-сілы // Сышла без часу да магілы* [1, с. 77]; *І блескам-ззяннем высцілаюць // Нябёсаў багны патайныя* [1, с. 106]; *Уперавалку, як бы качка, // У хату йдзе кума-сваячка* [1, с. 157]; *Ступае сонца, як багіня, // І стрэлы-косы раскідае* [1, с. 170]; *Яе кароны агнявыя, // І пасмы-косы залатыя* [1, с. 292]; *Бы тыя чары-пацалункі // На вуснах шчырага кахання* [1, с. 293]; *І ўторыць чуткім сваім рэхам // І спеву-посвісту драздоў* [1, с. 281]; *Растуць, расквечваюць на сонцы // Свае клубочкі-валаконцы* (хмары) [1, с. 289]. Але ў большасці выпадкаў аднаслоўныя прыдаткі выразна праяўляюцца ў назоўнікавых спалучэннях і з'яўляюцца яркай асаблівасцю манеры пісьма класіка беларускай літаратуры.

Падобным адзінкам у мастацкім свеце паэмы “Новая зямля” ўласціва высокая ступень кандэнсацыі думкі, сканцэнтраванасці экспрэсіўнага, эмацыянальна-ацэначнага кампанета, моцная характарыстычнасць, яскравыя выяўленчыя магчымасці.

Як бачым, адзіночныя прыдаткі выступаюць у тэксце паэмы як эпітэты і мастацкія параўнанні, з'яўляюцца вельмі яркімі моўна-выяўленчымі сродкамі, якія ўзбагачаюць мову твора, надаюць ёй незвычайную маляўнічасць, сакавітасць і трапнасць, разнастайнасць і гнуткасць, насычаюць моўную тканіну паэмы вялікай колькасцю эмоцый і пачуццяў, жыватворчай энергіяй аўтара, з'яўляюцца адметнай рысай ідыястылю Якуба Коласа.

Літаратура

1. Колас Якуб. Новая зямля. Аповяданні. Казкі жыцця. – Мн.: ГА БТ “Кніга”, 2002.
2. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. – Мн.: Універсітэцкае, 1996.

Ж.Я. Белакурская

АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАДАЧЫ НА ПІСЬМЕ ЦВЁРДЫХ-МЯККІХ ЗЫЧНЫХ У ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА)

Цвёрдасць–мяккасць зычных адна з вызначальных асаблівасцей фанетычнага ладу беларускай мовы. Адрозніваюць два тыпы мяккасці – асімілятыўную (пазіцыйную) і спрадвечную (этымалагічную). Перадача на пісьме мяккасці зычных у пачатку стагоддзя мела шырокае пашырэнне, але непаслядоўнае графічнае адлюстраванне. Асабліва гэта датычылася асімілятыўнай мяккасці, абазначэнне якой да сённяшняга дня з'яўляецца прадметам лінгвістычных дыскусій. Асімілятыўная мяккасць, як адзначаюць даследчыкі, больш паслядоўна перадавалася ў выданнях на лацінцы, у параўнанні з

выданнямі на кірыліцы [1, с.14]. Гэта пацвярджае і рукапіс “Другога чытання для дзяцей беларусаў” (1909), у якім Якуб Колас паслядоўна абазначае мяккасць зычных (асімілятыўную і спрадвечную), як ужо адзначалася вышэй, спецыяльным значком “’”(пры гэтым для абазначэння мяккага [л’] выкарыстоўваецца графема *l*, цвёрдага – *l*).

Так, асіміляцыя па мяккасці перадаецца значком “’” у сярэдзіне слоў перад мяккімі зычнымі, у тым ліку і ў парадку фанетычнага падаўжэння: [в’] – *c’wiek* (2, с.95), [л’] – *s’lezoju* (2, с.11), [м’] – *s’laz’mi* (2, с.73), [п’] – *nies’nia* (2, с.137), [ц’] – *zas’cilajecsa* (2, с.49), [п’] – *s’pic’* (2, с.133), *hraz’ziu* (2, с.105), *Pales’sie* (2, с.86), *cylikan’nie* (2, с.63), *stwaren’nie* (2, с.63).

Перадача асімілятыўнай мяккасці з дапамогай мяккага знака вытрымана ў друкаваным варыянце зборніка “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (2010) не так паслядоўна: *сьлёзы* (3, с.91) але *слязьмі* (3, с.61), *цъвек* (3, с.86), *песьня* (3, с.105), *сьпеваеш* (3, с.61), *вучэньне* (3, с.45), *сьмех* (3, с.64), *куцьця* (3, с.68), *хрысьціца* (3, с.69), *карысьць* (3, с.62), *Ілля – Ільля, Палессе* (3, с.11) і *Палесьсе* (3, с.79), *жыццё* (3, с.7), *лісьця* (3, с.18), *ледзве-ледзве* (3, с.15) – *масць* (3, с.20) і інш.

Асімілятыўная мяккасць зычных, як вядома, перадавалася (з большай ці меншай паслядоўнасцю) ва ўсіх беларускіх выданнях да 1933 года. Што датычыць поглядаў Якуба Коласа на гэтую з’яву, то ён лічыў збытоўным у кірылічнай графіцы перадаваць яе на пісьме. Для абгрунтавання сваіх поглядаў пісьменнік падрабязна спыняецца на адрозненнях паміж гукамі і літарай, характарыстыцы цвёрдых і мяккіх зычных і іх артыкуляцыйных асаблівасцяў. Пры гэтым ён акцэнтуюе ўвагу на тым, што характар зычных залежыць ад таго, перад якім гукі (цвёрдым ці мяккім) ён знаходзіцца. Навуковае тлумачэнне перадачы на пісьме мяккасці і цвёрдасці зычных Якуб Колас лічыў адным са складаных пытанняў правапісу, “цяжкім для ўсведамлення” [4, с.495–496].

Спрадвечная мяккасць паслядоўна адзначаецца ва ўсіх выданнях пачатку стагоддзя. Абазначэнне мяккасці на пісьме на канцы слова пасля зычных *дз, ц, з, с, л, н* у словах, якія належаць да розных часцін мовы, не выклікае цяжкасцей і абазначаецца паслядоўна ў рукапісе таксама значком -‘, ([л’] мяккага – *l*), у друкаваным зборніку – “*ь*” – у **назоўніках**:

<i>hrudz'</i> (2, с.14) – грудзь (3, с.17)	<i>wuściel</i> (2, с.62) – вучыцель (3, с.51)
<i>hraz'</i> (2, с.105) – гразь (3, с.78)	<i>Piatrus'</i> (2, с.35) – Пятрусь (3, с.33)
<i>mas's'</i> (2, с.20) – масьць (3, с.21)	<i>wosien'</i> (2, с.40) – восень (3, с.37)

– у **неазначальнай форме дзеяслова**:

spiawac' (2, с.10) – спеваць (3, с.11)
ramahac' (2, с.14) – памагаць (3, с.15)
ustajac' (2, с.32) – устаяць (3, с.31)

– у **3-й асобе дзеясловаў адзіночнага і множнага ліку**:

<i>staic'</i> (2, с.17) – стаіць (3, с.19)	<i>sustrenuc'</i> (2, с.4) – сустрэнуць (3, с.5)
<i>nawuścyc'</i> (2, с.4) – навучыць (3, с.5)	<i>dremluc'</i> (2, с.33) – дрэмлюць (3, с.32)

– у загадным ладзе дзеясловаў

hlan' (2, с.38) – глянь (3, с.36)

lez'cie (2, с.68) – лезьце (3, с.57)

– у лічэбніках:

piac' (2, с.85) – пяць (3, с.71)

– у займенніках і часціцах:

nieki-s' (2, с.115) – некі-сь (3, с.93)

hoc' (2, с.64) – хоць (3, с.53)

Рэгулярна перадаецца мяккасць зычных у рукапісе і ў друкаваным варыянце зборніка ў сярэдзіне слова перад зычнымі **м, к**:

bac'ka (2, с.115) – бацька (3, с.17)

dalon'mi (2, с.25) – далоньмі (3, с.25)

dzian'ki (2, с.42) – дзянькі (3, с.39),

а таксама пасля **л** – перад любымі зычнымі:

bulkac' (2, с.5) – булькаць (3, с.4)

strelba (2, с.77) – стрэльба (3, с.64)

jelnik (2, с.88) – ельнік (3, с.81)

ščylna (2, с.169) – шчыльна (3, с.57)

cybulka (2, с.27) – цыбулька (3, с.27)

hultaju (2, с.12) – гультая (3, с.14)

Аднак патрэбна адзначыць, што правілы перадачы мяккасці зычных у корані некаторых уласнабеларускіх і іншамоўных слоў да сённяшняга часу з'яўляюцца цяжкімі для засваення.

На пачатку стагоддзя адным з праблематычных пытанняў была перадача на пісьме раздзельнага вымаўлення зычнага з наступным галосным. У выданнях на лацінцы не існавала неабходнасці ствараць спецыяльныя прыёмы для адлюстравання раздзельнага вымаўлення гукаў, паколькі гэта дасягалася выкарыстаннем **j**, таму ў рукапісе напісанні, якія ілюструюць гэту з'яву, абазначаюцца Якубам Коласам спалучэннем **j** з наступным галосным: *zabje* (2, с.77), *zjeu* (2, с.37), *rysju* (2, с.20), *materjalu* (2, с.33), *pierjem* (2, с.15).

Што датычыць выданняў на кірыліцы, то прыблізна да 1913 года ў большасці выданняў мяккі знак, апостраф і цвёрды знак ужываюцца на роўных для перадачы раздзельнага вымаўлення зычнага і галоснага [1, с.12].

У друкаваным варыянце зборніка ў гэтай функцыі ўжываліся мяккі знак і апостраф, напісанне якіх вызначалася наступным: пасля (**р**) пісаўся апостраф, пасля іншых зычных – мяккі знак: *зьеў* (3, с.35), *забье* (3, с.64), *рысью* (3, с.23), *матэр'ялу* (3, с.31), *пер'ем* (3, с.17).

Такім чынам, тэндэнцыі перадачы мяккасці на пісьме ў рукапісным і друкаваным варыянтах зборніка Якуба Коласа “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” былі дастаткова аформленыя.

Літаратура

1. Гапоненко И.О. Орфография белорусских изданий начала XX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02/ Бел. гос. ун-т. – Минск, 1993. – 18 с.
2. Kołas J. Druhoje čytan'nie dla dziaciej biełarusoj. – Wilnia: Drukarnia M.Kuchty, 1909. – 142 s.